УДК 94 (477). “1943/1950”

Перехрест І.В., Черкаський державний технологічний університет

Перехрест Ірина В’ячеславівна (1977 р.н.). Закінчила історичний факультет Черкаського національного університету в 2001 р. Аспірантка кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету. Тема кандидатської дисертації: *“Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення Подніпров'я (1943-1950 рр.)”.*

Боротьба з епідеміями паразитарних тифів в Україні у повоєнний період (1944-1950 рр.)

Дана стаття розкриває аспекти розвитку одного із найтяжчих наслідків німецько-фашистської окупації України – інфекційних захворювань та шляхи їх подолання у 1944-1950 рр.

The article deals with the aspects which of one of the toughest consequences of German-Fascist occupation, which is infections diseases. The author also touches upon the ways to overcome them in 1944-1950s.

Дослідження санітарно-епідемічного стану в повоєнний період та вивчення шляхів боротьби з епідемічними хворобами на звільнених від окупації територіях розпочалося відразу після закінчення бойових дій на території України. “Щоб розпочати відновлювальні роботи, загоювати нанесені війною рани, оздоровлювати населення, необхідно було знати розмір та характер руйнувань, санітарні збитки, ріст деяких захворювань, зниження рівня санітарного стану населення” [1]. Ці слова належать головному санітарному лікарю України повоєнного періоду, професору А.М.Марзєєву, під керівництвом якого були розпочаті перші дослідження санітарно-епідемічних наслідків Великої Вітчизняної війни. Пізніше науковці, що займалися вивченням даної проблеми, спирались на обстеження, які були проведені групою лікарів під керівництвом професора Марзєєва.

Протягом 60-80-х років XX ст. зазначена тематика привернула увагу окремих дослідників. А.Ф.Ларін, І.М.Сахарчук, Н.В.Маяковська вивчали проблему відновлення роботи лікувальних закладів та санітарно-епідемічного стану визволених районів України [2]. За останнє десятиліття вийшла лише одна ґрунтовна праця Т.В.Вронської, що пов’язана з дослідженням санітарних наслідків війни [3].

Однак тема далеко не вичерпана. У перші десятиліття після війни чимало фактів приховувалось, особливо ті, що стосувалися масштабів епідемії у звільнених від окупації районах, недбалого ставлення частини відповідальних посадових осіб до їх ліквідації. Дані факти ще вимагають ретельного вивчення і осмислення. На основі використання нових матеріалів, почерпнутих головним чином з архівних джерел, автор цієї статті ставить завданням показати боротьбу медичних закладів України з тифозними епідеміями серед населення після визволення території республіки від німецько-фашистської окупації.

Широкомасштабне розповсюдження епідемічних хвороб, що охопило територію України відразу після звільнення, було прямим наслід-

ком окупаційного режиму. У 1941-1943 рр. фашисти цілеспрямовано знищували заклади мережі охорони здоров'я, що позбавило мирне населення кваліфікованої медичної допомоги. Ліквідація аптек та зростання цін на ліки не давало можливостей зубожілому населенню придбати необхідні медикаменти. Повне, або часткове знищення лазень, каналізаційних стоків, водогонів призвело до значного погіршення санітарно-гігієнічного стану населених пунктів. Поширювалися та розповсюджувалися інфекційні хвороби. Звільнення території України від окупантів не припинило, а збільшило їх зростання, адже великий потік реевакуйованих, що повертались до рідних домівок з різних куточків СРСР, приносив нові спалахи епідемій [4]. З огляду на ускладнення обставин, влада мала вжити екстрених заходів для поліпшення ситуації.

Справжньою загрозою для України стали епідемії черевного та висипного тифів, що охопили значну територію республіки наприкінці 1943 – на початку 1944 рр., тобто в перші дні після визволення. Ситуація в містах та селах сприяла "розквіту" цих страшних інфекцій. Не було належного харчування, вітамінів, не працювала каналізація, водопостачання, люди місяцями не милися [5]. Найбільшого розмаху епідемія набула навесні 1944 р., коли в епідемічній зоні опинились Чернігівська, Сумська, Полтавська, Кіровоградська, Київська області. Протягом весняних місяців спостерігалось неухильне збільшення хворих. Так, у Києві в січні 1944 р. були лише 33 випадки захворювання на висипний тиф, в березні їх стало 113, а в квітні – вже 159 [6]. Спалах важкої інфекції викликав занепокоєння республіканських органів охорони здоров'я, адже виникнення епідемії свідчило про неефективну діяльність владних структур в напрямку відновлення санітарно-гігієнічного комплексу в республіці. 13 січня 1944 р. Раднарком УРСР та ЦК КП(б)У видали Постанову "Про санітарно-епідемічні заходи по боротьбі з висипним та черевним тифом" [7]. Дана постанова закріпила контроль над епідемічною ситуацією за місцевими органами охорони здоров'я та зобов'язала місцеві органи влади надавати всіляку допомогу для боротьби з епідемічними захворюваннями.

В літньо-осінній період 1944 р. вдалося в значній мірі зменшити захворювання на висипний тиф і повністю ліквідувати вогнища черевного тифу. Проте говорити про повну ліквідацію паразитарних тифів в УРСР було ще зарано. Вдовольнившись першими успіхами проведеної широкомасштабної роботи, більшість керівників обласних і районних відділів охорони здоров'я послабили свою діяльність у проведенні протиепідемічних заходів. Ця недбалість призвела до того, що наприкінці 1944 р. кількість захворювань знову почала зростати. Причин цьому було декілька: несвоєчасне виявлення хворих та затримка їх госпіталізації, незадовільна робота лікарів на санітарних пропускниках при огляді реевакуйованих, нечітке виконання розпоряджень НКОЗ УРСР стосовно боротьби з епідемічними хворобами [8].

Протягом першої половини 1945 р. епідемічна напруга в Україні зростала. В наказі НКОЗ СРСР № 86 від 27.09.1945 р. Нарком охорони здоров'я СРСР Г.Мітерєв відзначив: "Ситуація по ліквідації вогнищ паразитарних тифів в більшості регіонів України залишається незадовільною, в деяких районах немає не тільки стабілізації епідеміологічної ситуації, а відмічається зростання захворювань паразитарними тифами…" [9].

З метою подальшого зниження захворювань паразитарними тифами в зимово-весняний період 1945-1946 рр. Наркомздоров СРСР видав наказ, який зобов'язував місцеві органи влади забезпечити своєчасну госпіталізацію хворих з підозрою на тиф протягом доби, активно виявляти хворих шляхом подвірних обходів, проводити дезінфекцію в місцях захворювання і здійснювати нагляд за ними протягом 25 діб [10].

У кінці 1945 р. спалахи епідемії фіксувались в більшості областей України, що свідчило про неефективні методи боротьби з паразитарними тифами. Для покращення санітарно-епідемічної ситуації в Україну було направлено з інших республік 1339 лікарів та середнього медперсоналу. Цей крок повинен був прискорити процес виявлення хворих та більш ефективне лікування [11]. На деякий час вдалося знизити кількість хворих інфекційними хворобами.

Та вже в кінці 1946 р. в Україні був зафіксований новий спалах захворювань паразитарними тифами. Відповідальність за неефективні методи боротьби з ними було покладено на обласні ради депутатів трудящих та керівників місцевих органів охорони здоров'я. Це викликало збільшення постанов і розпоряджень, що приймалися радами в різних областях України стосовно складної епідеміологічної ситуації. Київська обласна рада прийняла рішення про відкриття в кожній лікар-

ні району додаткових місць в інфекційних відділеннях в кількості по 25 ліжок для госпіталізації хворих на висипний та поворотний тифи і зобов'язала облфінвідділ забезпечити повне та безперервне фінансування зазначених відділень за рахунок епідемфонду [12].

Разом з постановою про збільшення кількості інфекційних ліжок проводилася робота по вивченню фактичних причин росту захворювань на паразитарні тифи. Було відзначено незадовільну роботу місцевих органів охорони здоров'я і районних надзвичайних протиепідемічних комісій, поганий санітарний стан місць масового скупчення людей, слабку роботу комунальних лазень та дезкамер. З метою подолання вищеназваних недоліків Рада Міністрів УРСР 31 березня 1947 р. прийняла постанову "Про покращення боротьби з епідемічними захворюваннями", в якій зазначила напрямки діяльності місцевих органів влади: покращити роботу надзвичайних протиепідемічних комісій, у десятиденний термін перевірити стан і роботу існуючих лазень і дезкамер, прикріпити уповноважених районних надзвичайних протиепідемічних комісій до населених пунктів, що найбільше вражені паразитарними тифами [13].

Зважаючи на складність епідемситуації, що склалася в центральних та східних регіонах України у весняно-літній період 1947 р., МОЗ УРСР вимагало від обласних та районних керівників відділів охорони здоров'я щотижневого звіту про кількість хворих та про стан виконання протиепідемічних заходів. Та до кінця року ситуація не покращилась, а в деяких областях, особливо в Київській, навіть погіршилась. Стосовно цього Рада Міністрів та ЦК КП(б)У 19 листопада 1947 р. приймає постанову, яка передбачала збільшення додаткових ліжок в усіх інфекційних лікарнях України, організацію на вузлових станціях епідбригад у складі одного лікаря і 3 середніх медпрацівників, відрядження на боротьбу з паразитарними тифами в особливо уражені населені пункти 150 лікарів та 400 середніх медпрацівників до 1 січня 1948 р. та притягнення до адміністративної відповідальності осіб, що не виконують вищеназвані пункти постанови [14].

Після виходу даної постанови в найбільш складні в епідемічному плані населені пункти були направлені спеціальні протиепідемічні комісії, метою яких було виявлення недоліків у діяльності місцевих органів влади з проведення протиепідемічних заходів та контролю за виконанням постанови Ради Міністрів УРСР від 14.11.1947 р. Так, комісія, що діяла в Миронівському та Фастівському районах Київської області, виявила, що головний лікар Миронівської райлікарні лікував хворих з підозрою на тиф в домашніх умовах, санітарний режим в лікарні був на низькому рівні, завдяки повній бездіяльності та безвідповідальності завідуючого відділом охорони здоров'я Миронівського району було зафіксовано збільшення захворювань висипним тифом, а ситуацію, що склалась, можна назвати епідемією [15]. Такі випадки були непоодинокі. В Ладиженському та Тальнівському районах Київської області також зафіксовано безліч недоліків в діяльності відповідальних осіб [16].

Спалахи інфекційних хвороб за висновками протиепідемічних комісій були результатом злочинної бездіяльності місцевих органів влади. Внаслідок проведення розслідувань по факту розповсюдження паразитарних тифів значна кількість заввідділами місцевих органів охорони здоров'я була звільнена і притягнута до адміністративної відповідальності. Наскільки ефективними були ці заходи, можна судити, розглядаючи накази та постанови республіканських органів влади 1948 р.

2 березня МОЗ УРСР видано наказ, що зазначав: "Захворювання висипним і поворотним тифами ще досі не ліквідовані в жодній області, окремі випадки захворювань реєструються щоденно в усіх областях УРСР. В деяких областях в січні-лютому мали місце масові спалахи епідемій паразитарних тифів (Одеська, Вінницька, Запорізька області)" [17]. Даний наказ чітко доводить, що боротьба з паразитарними тифами в Україні в 1948 р. знаходилась не на завершальному етапі, як вважалося певний час, а в самому розпалі. В цей період фіксувалися не лише поодинокі випадки захворювань, а масові спалахи в різних регіонах. Так, в Запорізькій області в дитячому будинку села Григор'ївка в січні виникла епідемія – 64 випадки висипного тифу при загальній кількості дітей 180 осіб. Причиною спалаху став неправильно поставлений діагноз лікарем, який визначив захворювання дітей як "грип" та "малярія". У Вінницькій області облздороввідділ 3 місяці (з грудня 1947 по березень 1948 рр.) не міг ліквідувати епідемію висипного тифу в Барському районі. За цей період захворіло більше 200 осіб [18].

За підсумками роботи надзвичайних протиепідемічних комісій в ряді областей УРСР було зроблено висновки: "Наказ і постанова № 46/с МОЗ УРСР від 14.11.1947 р. виконуються неза-

довільно, що призвело до ще більшого розповсюдження захворювань на паразитарні тифи. В зв'язку з незадовільним виконанням наказу донести його зміст вдруге до всіх відповідальних робітників та медичних працівників. Контроль за виконанням наказу покласти на завідуючих обласними та районними здороввідділами" [19].

20 квітня міністр охорони здоров'я УРСР Л.Медвідь звернувся до всіх керівників облздороввідділів з листом, в якому констатував: "Всі терміни для повної ліквідації епідемій паразитарних тифів вичерпано, та захворюваність не ліквідовано, а в Кам'янець-Подільській та Вінницькій областях в квітні кількість тих, що захворіли, порівняно з минулим роком збільшилась…" [20]. З метою покращення ситуації, що склалась, міністром було висунуто категоричну вимогу "покінчити зі злочинною самозаспокоєністю, в усі райони, де мають місце спалахи висипного та поворотного тифу, направити уповноважених, завоблздороввідділами залучати до кримінальної відповідальності осіб, що приховують захворювання, припинити всі розмови про успіхи до того часу, доки не буде жодного випадку захворювання на паразитарний тиф" [21].

Зусиллями лікарів у весняно-літній період 1948 р. вдалося повністю ліквідувати захворювання на поворотний тиф в усіх областях України. Але захворювання на висипний тиф, хоча і в меншій кількості, продовжували фіксуватись. На кінець року вони були в основному поодинокі, хоча в деяких віддалених районах Київської області (Уманському, Христинівському) через пізню госпіталізацію, неефективну дезінфекцію вогнищ ще виникали масові захворювання на висипний тиф в осінньо-зимовий період [22].

Починаючи з 1949 р., масових епідемій на висипний тиф вже не фіксувалось, хоча обов'язковими були розпорядження та постанови обласних рад стосовно попередження захворювань на шлунково-кишкові інфекції. В протоколі засідань Корсунь-Шевченківської райради депутатів трудящих за перше півріччя 1950 р. є пункт "Про заходи боротьби по попередженню шлунково-кишкових інфекцій в 1950 році". Своєю постановою райрада зобов'язала всіх завідуючих лікарськими дільницями забезпечити своєчасний облік, сигналізацію, 100% виявлення і госпіталізацію хворих з підозрою на висипний тиф [23].

Більшість існуючих повідомлень стосовно даної проблематики запевняють, що в 1945-1946 рр. "внаслідок самовідданої праці медичних працівників успішно ліквідувались епідемії та епідемічні спалахи інфекційних захворювань. В містах та промислових районах УРСР в найкоротший термін було наведено санітарний лад, що дало можливість нормалізувати життя людей…" [24].

Проте архівні факти все ж доводять існування епідемій в 1947-1948 рр. та поодинокі випадки захворювань протягом 1949-1950 рр. Тож згідно з фактичним матеріалом можна стверджувати, що боротьба з епідеміями паразитарних тифів в Україні тривала протягом 1943-1950 рр. [25].

Подолання нестабільної епідеміологічної ситуації в Україні у повоєнний період вимагала залучення значної кількості спеціалістів, чіткої, скоординованої діяльності відповідальних посадових осіб та постійного контролю з боку керівних органів. Та, незважаючи на складність епідеміологічної ситуації, подальший розвиток епідемій було зупинено, і на кінець 1950 р. фактів захворювань на паразитарні тифи вже не зафіксовано. Тож дії лікарів, скеровані вказівками МОЗ УРСР, призвели до позитивних результатів: один із наслідків окупаційного режиму – епідемії інфекційних хвороб – вдалося здолати.

Література

1. Марзеев А.Н. Записки санитарного врача. – К.: Молодь, 1965. – С. 141.
2. Ларін А.Ф., Сахарчук І.М. Братерська допомога народів СРСР у відновленні роботи лікувальних закладів УРСР (1943 -1945 рр.) // УІЖ. – 1982. – № 8; Ларін А.Ф., Маковська Н.В. Боротьба за поліпшення санітарного стану визволених районів УРСР (1943-1945 рр.) // УІЖ. – 1986. – № 12.
3. Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943-1945 рр.). – К.: Ін-т історії НАН України, 1995.
4. Тридцятиріччя охорони здоров'я трудящих в УРСР / Під ред. В.Дупленко. – К.: Держмедвидав, 1947. – С. 57.
5. Вронська Т.В. Вказ. праця. – С. 45.
6. Там само. – С. 47.
7. Ларін А.Ф., Маковська Н.В. Вказ. праця. – С. 56.
8. Там само. – С. 57.
9. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО), ф. Р-856, оп. 1, спр. 13, арк. 14.
10. Там само, арк. 15.
11. Ларін А.Ф., Сахарчук І.М. Вказ. праця. – С. 77.
12. ДАЧО, Ф. Р-2417, оп. 1, спр. 19, арк. 18.
13. Там само, арк. 27.
14. Там само, арк. 53.
15. Там само, арк. 58.
16. Там само, арк. 59.
17. Там само, спр. 27, арк. 8.
18. Там само, арк. 19.
19. Там само, арк. 9.
20. Там само, арк. 20.
21. Там само, арк. 22.
22. Там само, арк. 70.
23. Там само, ф. Р-72, оп. 2, спр. 35, арк. 132.
24. Ларін А.Ф., Маковська Н.В. Вказ. праця. – С. 60.
25. Вронська Т.В. Вказ. праця. – С. 17.

Надійшла до редколегії 26.02.2004 р.